

Några data om provinsialläkardistriktet åren 1858—1957 m.m.

Av f. d. byrådirektör I. Flyggare

Under de senast förflutna i det allra närmaste 100 åren har provinsialläkarinstitutionen genomgått en mycket stark utveckling. Detta visar redan distriktens numerär, sedd i relation till den samlade folkmängden i de områden, som ingått i respektive nu ingå i provinsialläkar- och extra provinsialläkardistrikt.

Efterföljande tabeller 1 och 2 söka närmare belysa ifrågavarande numerära utveckling. Av tabell 1 framgår, att antalet distrikt under tiden 1858—1957 ökat från 97¹ till 602, vilket innebär en ökning med 521 procent. För Norrland jämte Kopparbergs län ökade distriktet från 26 till 201 (673 %), medan för riket i övrigt ökning skett från 71 till 401 (465 %). Tabell 2 belyser ökningen under envar av perioderna 1858—1890, 1890—1913, 1913—1936, 1936—1948 och 1948—1957. Tabellen visar bl. a., att ökningen, som för hela tiden 1858—1957 i medeltal uppgick till i runt tal 5 distrikt per år, varit avsevärt skiftande med t. ex. mer än 8 gånger så stor ökning per år under perioden 1936—1948 som under perioden 1913—1936 och att under den sista av ifrågavarande perioder (1948—1957) den genomsnittliga ökningen av distriktet per år varit ungefär densamma som för hela tiden 1858—1957.

Utvecklingen på förevarande område under de senare åren (1948—1957) belyses närmare av tabell 3. Denna avser de vid respektive tidpunkter i funktion trädde distriktet, varför summatalen för åren 1948 och 1957 äro lägre än motsvarande i tabell 2 redovisade tal. Tabell 3 visar för perioden ifråga en ökning av norrlandsdistriktet med 21 mot för riket i övrigt en ökning av 67. Av totala ökningen

— 88 — har alltså omkring en fjärdedel tillfallit Norrland. Befolkningsstocken för norrlandsdistriktet är likaledes omkring en fjärdedel av befolkningsstocken för samtliga distrikt i riket. Att Norrland under dessa år således icke blivit gynnat framför övriga landsdelar torde huvudsakligen ha sin förklaring däri, att den nya storkommunala indelningen föranlett ett stort antal nya distrikt för mellersta och södra Sverige men praktiskt taget ej alls inverkat på distriktsindelningen för Norrland.

Tabell 1.

Antalet ordinarie + extra provinsialläkardistrikt
1858—1957

1	2	3	4
Län	År 1858	År 1957	Ökning med %
Västmanlands	2	20	900
Stockholms	3	29	867
Västerbottens	4	38	850
Norrbottnens	4	37	825
Östergötlands	3	26	767
Malmöhus	3	25	733
Kopparbergs	4	33	725
Gävleborgs	4	31 ¹	675
Kronobergs	3	21	600
Blekinge	2	14	600
Hallands	2	14	600
Uppsala	2	13	550
Västernorrlands	6	38	533
Älvsborgs	6	36	500
Jämtlands	4	24	500
Kristianstads	5	28	460
Värmlands	6	32 ¹	433
Örebro	4	21	425
Skaraborgs	5	25	400
Jönköpings	5	23	360
Göteborgs och Bohus ..	5	23	360
Kalmar	7	26	271
Gotlands	2	7	250
Södermanlands	6	18	200
Samtliga län	97	602	521
Norrland + Kopparbergs län	26	201	673
Riket i övrigt	71	401	465

¹ Se Sundhetskollégii underdåniga förslag den 11 april 1859 till fullständigt ordnande av den civila sjukvården i riket. Detta förslag är i sin helhet tryckt i månadsskriften Hygiea, 1859, band 21, sid. 412—433 och 476—500.

¹ Inklusive ett distrikt, som inrättas per den 1/1 1958.

Tabell 2.

Antalet ordinarie + extra provinsialläkardistrikt åren 1858, 1890, 1913, 1936, 1948 och 1957 (inklusive sådana distrikt, som vid respektive tidpunkt beslutats men ännu ej trätt i funktion)

1	2	3	4
År	Antal distrikt	Ökat antal distrikt i medeltal per år från närmast tidigare angivet år	
		totalt	i procent
1858	97	—	—
1890	224	4	4,1
1913	306	3,6	1,6
1936	353	2	0,7
1948	552	16,6	4,7
1957	602	5,5	1,0

För hela tidsperioden ifråga är talet

för kolumn 3: 5,1

” ” 4: 5,3

Antalet distrikt bör självfallet ses i relation till invånarantalet vid respektive tidpunkter. Medeltalet invånare per distrikt utgjorde år 1858 36.500 och är nu 6.350 (tabell 4), vilket innebär en minskning med 83 procent. Sedan år 1946 har medeltalet ifråga nedgått med 2.175.

Antalet invånare inom de ordinarie och extra provinsialläkardistrikt utgör omkring 52 % av rikets befolkningstal. För den återstående delen finnas stads-, köpings- eller municipalläkare. Som jämförelse med ovanstående tal av 6.350 kunna nämnas följande tal per den 1/1 1956 för stadsläkarna m. fl. Befolkningstalet per tjänsteläkare utgjorde här i medeltal omkring 14.600. För städerna med minst 50.000

Tabell 3.

Antalet per början av nedanstående år faktiskt inrättade ordinarie och extra provinsialläkardistrikt

År	Norrland	Riket i övrigt	Summa
1948	146	365	511
1949	160	393	553
1950	161	395	556
1951	161	399	560
1952	163	402	565
1953	165	405	570
1954	166	409	575
1955	166	422	588
1956	166	430	596
1957	167	432	599

invånare jämte Lund var medeltalet omkring 23.000 och för de övriga städerna omkring 10.900.

Under tiden 1858—1957, då som ovan nämnts sammanlagda antalet ordinarie och extra provinsialläkardistrikt ökat med drygt 500, har invånarantalet för det samlade området för provinsialläkardistrikt respektive år stigit med endast omkring 275.000. Här har uppenbarligen starkt inverkat, att under tidsperioden ett stort antal städer skaffat sig egna tjänsteläkare, varigenom städerna ifråga utträtt ur provinsialläkarorganisationen. Vidare har särskilt under de senare åren inverkat den starka befolkningsförskjutningen till städernas förmån. En undersökning av dessa faktors inverkan vad angår år 1955 har visat följande.

År 1955 ökade folkmängden i de mindre städerna (< 10.000 invånare) med omkring 5.000 och minskade folkmängden å landsbygden med

Tabell 4.

Medeltalet invånare för de ordinarie + de extra provinsialläkardistrikt i de skilda länen m.m.

Län m.m.	Medeltalet invånare per distrikt
Stockholms	7.980
Uppsala	6.090
Södermanlands	6.450
Östergötlands	6.530
Jönköpings	6.750
Kronobergs	6.160
Kalmar	6.370
Gotlands	5.960
Blekinge	6.570
Kristianstads	ca 7.390
Malmöhus	8.130
Hallands	7.520
Göteborgs och Bohus	6.250
Älvsborgs	6.290
Skaraborgs	6.970
Värmlands	5.880
Örebro	ca 6.700
Västmanlands	5.670
Kopparbergs	6.360
Svealand + Götaland	6.660
Gävleborgs	6.380
Västernorrlands	6.130
Jämtlands	5.040
Västerbottens	5.080
Norrbottnens	ca 5.240
Norrland	5.550
Samtliga län	6.350

omkring 4.500. Av den totala folkökningen för året av omkring 55.500 belöpte alltså omkring 55.000, dvs. praktiskt taget hela ökningen, på städerna med 10.000 invånare och därutöver. I fråga om dessa städer tillhörde endast 1 helt och 4 delvis provinsialläkarorganisationen. Folkmängden i det samlade området för distrikten minskade med omkring 10.000. För Svealand + Götaland minskade medeltalet invånare per distrikt med något över 20 (minskning i 14 län, status quo i 1 län, ökning i 4 län), medan för Norrland i dess helhet läget var oförändrat. Beträffande de skilda norrlands-länen skedde minskning i Norrbottens och Jämtlands län, var läget oförändrat i Gävleborgs län och ägde ökning rum i det tredje "ödemarkslänet" — Västerbottens — samt i Västernorrlands län.

Det nuvarande medeltalet invånare per distrikt i de skilda länen m.m. redovisas i tabell 4. Av denna framgår bland annat följande. Medeltalet ifråga för hela riket — 6.350 — understiger det tal, 7.000, som enligt uttalande i 1948 års statsverksproposition ansetts i regel ej böra överskridas för ett provinsialläkardistrikt. För fyra län, nämligen Malmöhus, Stockholms, Hallands och Kristianstads i nu nämnd ordning, är medeltalet ifråga högre än 7.000. De lägsta medeltalen åter falla på de tre "ödemarkslänen" — Jämtlands, Västerbottens och Norrbottens — med mellan 5.000 och 5.250 samt därefter på Västmanlands, Värmlands och Gotlands län med mellan 5.650 och 6.000.

I förenämnda statsverksproposition har jämväl uttalats, att invånarantalet i ett provinsialläkardistrikt i regel ej bör underskrida 4.000. Ser man till de enskilda distrikten och undersöker frekvensen av de distrikt, vilkas befolkningstal överstiger respektive underskrider ovannämnda tal av 7.000 och 4.000, blir resultatet det som framgår av tabell 5. Denna angiver hithörande förhållanden beträffande dels Svealand + Götaland, dels Norrland och dels hela riket. Tabellen visar, att icke mindre än nära hälften (45 %) av samtliga distrikt i riket ha mer än 7.000 eller mindre än 4.000 invånare med jämn fördelning å Svealand + Götaland och å Norrland vad beträffar dessa landsdelar i deras helhet. De lägsta procentuella talen

föreligga för Gotlands, Kronobergs, Uppsala, Älvsborgs och Västmanlands län, de högsta för Malmöhus, Kristianstads, Hallands, Kalmar och Jämtlands län. En särundersökning har — såsom var att vänta — givit vid handen, att det procentuella talet för distrikt med mer än 7.000 respektive mindre än 4.000 invånare är väsentligt lägre respektive högre för Norrland än för den övriga delen av riket.

Befolkningstalet för ett distrikt är emellertid ingalunda den enda faktorn vid bedömandet av huru det enskilda distriktet lämpligen bör vara utformat. Här inverka även sådana faktorer som de geografiska förhållandena, kommunikationerna, bebyggelsens karaktär samt tillgången till lasarett och andra sjukhus ävensom tillgången till andra läkare överhuvud taget på stationsorten eller i dess närhet m.m. Här skall endast beröras den väsentliga fak-

Tabell 5.

Provinsialläkardistrikt och extra provinsialläkardistrikt med mer än 7.000 invånare eller mindre än 4.000 invånare

(i procent av vederbörande områdens samtliga distrikt)

Län m.m.	%
Stockholms	52
Uppsala	31
Södermanlands	39
Östergötlands	50
Jönköpings	43
Kronobergs	24
Kalmar	54
Gotlands	14
Blekinge	43
Kristianstads	57
Malmöhus	60
Hallands	57
Göteborgs och Bohus	52
Älvsborgs	33
Skaraborgs	52
Värmlands	39
Örebro	48
Västmanlands	35
Kopparbergs	39
Svealand + Götaland	44,6
Gävleborgs	47
Västernorrlands	45
Jämtlands	54
Västerbottens	45
Norrbottens	41
Norrland	46
Hela riket	45

torn: distriktens geografiska omfattning, vilken tillika med befolkningstalet ger befolkningstätheten. Tabell 6 visar i sådant hänseende bl. a., att man vid utformningen av distrikten ej lyckats undvika våldsamma differenser i areal och befolkningstäthet för skilda distrikt. Om man ser till hela riket, utgör arealen för det geografiskt minsta distriktet endast 0,03 % av arealen för det geografiskt största distriktet, och det lägsta befolkningstäthetstalet är likaledes endast 0,03 % av det högsta. Distrikten omfatta i medeltal omkring 650 km² land. För drygt 1/6 av dem understiger arealen 50 km² land eller överstiger 1.000 km² land; den förra gruppen omfattar 25 distrikt, varav 10 enbart i Stockholms samt Göteborgs och Bohus län, och den senare gruppen omfattar ej mindre än omkring 80 distrikt, fördelade å norrlands-länen samt Kopparbergs och Värmlands län sålunda:

Norrbottnens län	23
Västerbottnens län	18
Jämtlands län	17
Västernorrlands län	8
Gävleborgs län	4
Kopparbergs län	7
Värmlands län	3

Vid bestämmandet av ett provinsialläkar-distrikts gränser har man eftersträvat att i möjligaste mån låta kommun odelad ingå i ett distrikt. Före den storkommunala indelningen, som trädde i kraft år 1952, funnos självfallet större förutsättningar härför än sedermera. Principen ifråga har emellertid varit ett ögonmärke även vid de nya distriktsindelningar, som föranleddes av den storkommunala indelningen. Numera äro på två eller flera provinsialläkar-distrikt 97 kommuner uppdelade, av vilka 54 i Svealand + Götaland och 43 i Norr-

Tabell 6.

Areal och befolkningstäthet för provinsialläkar-distrikten + extra provinsialläkar-distrikten.

Län m.m.	Areal i km ² land			Antal invånare per 1 km ² land		
	max.	medeltal	min.	max.	medeltal	min.
Stockholms	911	247	ca 10	887	32	11
Uppsala	930	384	15 à 20	ca 315	16	10
Södermanlands	555	333	32	179	19	12
Östergötlands	994	369	75	66	18	8,4
Jönköpings	729	430	111	73	16	8,4
Kronobergs	680	422	180	31	15	8,6
Kalmar	918	423	157	28	15	8,7
Gotlands	787	443	217	20	13	11
Blekinge	451	203	25	171	32	16
Kristianstads	416	215	34	186	34	18
Malmöhus	347	180	55	119	45	28
Hallands	530	333	82	40	23	11
Göteborgs och Bohus . .	497	200	4,1	288	31	11
Älvsborgs	760	313	35	123	20	8,1
Skaraborgs	561	314	88	60	22	10
Värmlands	1.517	526	13	332	11	2,3
Örebro	611	367	95	89	18	6,4
Västmanlands	633	302	ca 20	89	19	9,3
Kopparbergs	4.359	852	70	91	7,5	0,9
Svealand + Götaland . .	4.359	372	4,1	887	18	0,9
Gävleborgs	1.801	596	ca 10	103	11	1,9
Västernorrlands	ca 1.700	ca 620	ca 20	ca 300	9,6	3,1
Jämtlands	6.271	1.984	84	92	2,5	0,75
Västerbottnens	7.500	1.453	ca 200	ca 26	3,5	0,6
Norrbottnens	ca 13.700	2.309	ca 75	ca 90	2,3	ca 0,25
Norrland	ca 13.700	1.377	ca 10	ca 300	4,1	ca 0,25
Hela riket	ca 13.700	ca 650	4,1	887	9,8	ca 0,25

land. I Svealand + Götaland är 1 kommun uppdelad på 4 distrikt (å Gotland, som ännu ej nyreglerats¹ i provinsialläkardistrikt), var och en av 5 kommuner uppdelad på 3 distrikt (1 kommun i Stockholms län, 2 kommuner å Gotland och 2 kommuner i Kopparbergs län) samt var och en av 48 kommuner uppdelad på 2 distrikt. I Norrland är 1 kommun uppdelad på ej mindre än 5 distrikt (i Norrbottens län), vardera av 2 kommuner uppdelad på 4 distrikt (1 kommun i Västerbottens och 1 kommun i Norrbottens län), var och en av 4 kommuner uppdelad på 3 distrikt (1 i Gävleborgs län, 1 i Västernorrlands län och 2 i Västerbottens län) samt var och en av 36 kommuner uppdelad på 2 distrikt.

De olägenheter för befolkningen, som förändras av att i många fall kommun odelad förts till ett distrikt trots att del av befolkningen har närmare till annan tjänsteläkare, har man sökt kompensera genom att i vidgat antal fall föreskriva skyldighet för tjänsteläkare att enligt gällande taxa med enskild sjukvård tillhandagå invånarna i till distriktet gränsande område. I vissa fall, där gemensam läkarstationsort finnes, ha de båda provinsialläkarna ålagts dylik skyldighet gentemot invånarna i hela den andres distrikt. 930 av rikets c:a 1.040 kommuner ingå i provinsialläkardistrikt. Beträffande dessa 930 kommuner har hela eller del av befolkningen inom ej mindre än 400 kommuner (43 %) rätt att enligt gällande taxa anlita provinsialläkare i angränsande distrikt. Av dessa 400 kommuner äro 335 belägna i Svealand + Götaland och 65 i Norrland. I 55 fall har en och samma befolkning dylik rätt i fråga om provinsialläkare i två angränsande distrikt; av dessa 55 belöpa 50 på Svealand + Götaland och endast 5 på Norrland. Inom en och samma kommun förekommer vidare ofta, att socken eller annan kommun del har rätt att enligt gällande taxa anlita viss provinsialläkare, medan invånarna i annat område av kommunen har sådan rätt gentemot någon annan provinsialläkare. Totala antalet sjukvårdsskyldigheter, varom nu är fråga, ligger därför högre än (400+55) 455. Det utgör i ungefärligt tal 640 med 530 för Svealand + Götaland och 110

för Norrland. Frekvensen i relation till antalet kommuner i respektive län är högst för Gotlands, Västerbottens, Skaraborgs, Jönköpings och Kalmar län samt lägst för Göteborgs och Bohus, Gävleborgs, Västernorrlands, Uppsala och Stockholms län.

Beträffande gemensam läkarstationsort må nämnas, att denna företeelse är av ungt datum. Det äldsta fallet torde vara Sandviken, där åtminstone sedan år 1928 samtidigt funnits en ordinarie och en extra provinsialläkare. Av de övriga 46 fallen ha över 30 tillkommit på 1940-talet och omkring 10 på 1950-talet. De 47 orterna fördela sig med 28 å Svealand + Götaland och 19 å Norrland samt utgöras av 19 städer, 11 köpingar, 10 municipalsamhällen och 7 andra orter, av vilka sistnämnda 6 ligga i Norrland och 1 i Värmland. I endast 1 fall är en och samma ort (Linköping) stationsort för mer än 2 provinsialläkare eller extra provinsialläkare, nämligen för 3.

I det föregående har någon åtskillnad ej gjorts mellan ordinarie provinsialläkardistrikt och extra provinsialläkardistrikt. Antalet extra distrikt utgjorde åren

1890	73	1944	40	1948	62	1951	48
1936	36	1946	45	1949	59	1956	16
1942	34	1947	58	1950	52	1957	11

Dessa tal visa att under senare tid toppen nåddes omkring år 1948 och att därefter en synnerligen kraftig nedgång ägt rum. Minskningen har med få undantag skett genom extra distrikts överförande till ordinarie distrikt. Nya extra distrikt ha under 1950-talet tillkommit endast sporadiskt, nämligen 2 år 1951, 1 år 1953, 1 år 1954 och 2 år 1956. 4 extra distrikt torde komma att omändras till ordinarie distrikt under budgetåret 1957/58. Under nämnda budgetår kan fråga uppkomma om enahanda omvandling av två vissa extra distrikt. Det nuvarande beståndet av extra provinsialläkardistrikt kan alltså den 1 juli 1958 antagas ha sjunkit till 5 å 7. Även om några extra distrikt tillkomme före denna tidpunkt, skulle det procentuella antalet extra distrikt, som år 1949 utgjorde 10,6, ha sjunkit till högst omkring 1,5.

I samband med de nya provinsialläkardistriktsindelningar av de flesta länen, som ägt rum på grund av den storkommunala indel-

¹ Sedan denna artikel skrevs, har dylik nyreglering beslutats.

Tabell 7.

Antalet procent av provinsialläkardistriktet i nedan angivna länsområden, som den 1/7 1952 och den 1/1 1957 belöpte å de skilda lönegrupperna.

Område	Lönegrupp				
	I	II	III	IV	V
Svealand + Götaland					
1/7 1952	78	11	7	4	—
1/1 1957	84	11	3	2	—
Norrland					
1/7 1952	70	12	6	12	—
1/1 1957	69	10	7	8	6

ningen, har efter den 1 juli 1952 översyn verkställt rörande fördelningen av provinsialläkarbefattningarna å de i löneplan nr 3 i 2 § statens grundlöneförordning upptagna lönegrupperna. Vidare har efter sagda dag en ny lönegrupp — V — införts för 7 distrikt i Norrbottens, 2 i Västerbottens och 1 i Jämtlands län. I tabell 7 angivas för å ena sidan Svealand + Götaland och å andra sidan Norrland hur många procent av distriktet i dessa respektive länsområden, som den 1/7 1952 och den 1/1 1957 belöpte å de skilda lönegrupperna. Omgrupperingarna ha varit många, men tabellen visar, att totalresultatet icke innebär några högradiga förskjutningar. Beträffande Svealand + Götaland har procenttalet för den lägsta lönegruppen (I) ökat något på bekostnad av lönegrupperna III och IV. För Norrland åter är det väsentliga resultatet, att procenttalet minskat för lönegrupp IV, i huvudsak beroende på införandet av lönegrupp V.

Angående i vad mån provinsialläkardistriktet kunnat hållas besatta hänvisas till tabell 8. För de jämna decennietalen under 1860—1950 var procenttalet vakanta ordinarie distrikt i medeltal omkring 5,5. Här har säkerligen regelmässigt varit fråga om rutinlediga distrikt. På

Tabell 8.

Det procentuella antalet vakanta ordinarie provinsialläkardistrikt i början av nedanstående år

År	År
1860 1,5	1950 8,5
1870 5,5	1951 8
1880 11,5	1952 7
1890 3,5	1953 8,5
1900 3,5	1954 11
1910 1,5	1955 14,5
1920 12	1956 16
1930 6	1957 17,5
1940 4	

senare tid ha däremot de icke-rutinlediga vakandistriktet trätt i förgrunden; de ha sedan år 1956 utgjort 9 å 10 % av samtliga befintliga distrikt.

Under den senaste tiden har viss utbyggnad av provinsialläkarorganisationen ägt rum med nya former av tjänster. Här avses nyskapade tjänster som dels biträdande provinsialläkare och dels civila reservläkare. De förra äro tills vidare 3, som Kungl. Maj:t föreskrivit skola från och med den 1 juli 1956 tills vidare finnas i tre angivna provinsialläkardistrikt. Beträffande denna institution har i 1956 års statsverksproposition, elfte huvudtiteln, sid. 92—93, föredragande departementschefen framhållit, att genom en försöksverksamhet i form av inrättandet av ett antal biträdande provinsialläkartjänster för att pröva en organisation med gemensamma mottagningslokaler m. m. för flera tjänsteläkare många värdefulla erfarenheter skulle kunna erhållas. Detta gällde t. ex. beträffande den lämpligaste ansvars- och arbetsfördelningen mellan läkarna, mottagningslokalernas utformning och utrustning, sköterske- och biträdesassistens, samt möjligheterna att anordna nattjour, vikariat vid semester och annan ledighet m. m. Tjänsterna ifråga äro inordnade å vid ingången av budgetåret 1956/57 gällande löneplan nr 1 och därvid placerade i lönegrad Ce 25. Medicinalstyrelsen har att senast den 15 oktober 1957 inkomma till inrikesdepartementet med redogörelse för dittills vunna erfarenheter av verksamheten.

Vad angår civila reservläkare har Kungl. Maj:t bemyndigat medicinalstyrelsen att under budgetåret 1956/57 anställa högst 10 sådana läkare. Fr. o. m. den 1 juli 1957 ökades antalet civila reservläkarbefattningar till högst 30. Huvudsyftet med anställningen skall vara att ställa ett antal läkare till medicinalstyrelsens disposition för förordnanden som vikarier för provinsialläkare eller eljest inom den civila öppna sjukvården. Reservläkarna äro därjämte skyldiga att, då förefintligt behov av läkare icke kan på annat sätt tillgodoses, tjänstgöra å epidemivårdanstalt eller undantagsvis å lasarett eller sjukstuga. Statsutskottet har dock i utlåtande 1956: 93 uttalat, att man vid rekryteringen av reservläkarkåren finge vara försik-

Forts. på sid. 353